

Н.И.Пирогове” (1861), Г.Є. Жураківського “Проблема гуманизма и общего образования в педагогической системе Н.И.Пирогова” (1946), Г.І. Савенок “Н.И.Пирогов” (1988) тощо. У 2000 році О.А.Горчакова захистила кандидатську дисертацію на тему “Гуманістична спрямованість педагогічних поглядів М.І.Пирогова”. Зі сторінок усіх цих праць постає велична постать ученого, який увійшов в історію не лише як геніальний учений, талановитий лікар-хірург, а і як класик демократичної, гуманістичної педагогічної думки, що зробив неоціненний внесок до скарбниці вітчизняної культури.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пирогов Н.И. Университетский вопрос. Дополнение к замечанию на проект общего устава императорских российских университетов. – СПб., 1864. – 85 с.
2. Пирогов Н.И. Вопросы жизни. Дневник старого врача. Ноябрь 1879 – ноября 1881 гг. – СПб., 1884. – 464 с.
3. Пирогов Н.И. Письма к сыну / Предисл. и примеч. С.Я.Штрайха. – Пг., 1917. – 71 с.
4. Н.И.Пирогов. Избранные педагогические сочинения / Сост. и введ. ст. проф. В.З.Смирнова. – М.: АПН РСФСР, 1953. – 752 с.
5. Пирогов Н.И. Собрание сочинений: В 8-ми т. / Ред. кол.: А.Н.Бакулев, И.Г. Руфанов (отв. ред.) и др. – М.: Медгиз, 1957 – 1962. – 4151 с.
6. Пирогов Н.И. Избранные педагогические сочинения / Сост. и авт. коммент. А.Н.Алексюк, Г.Г.Савенок; Отв. ред. А.Н.Алексюк. – М.: Педагогика, 1985. – 496 с.
7. Сихарулидзе Ш.К. Общественно-педагогическая деятельность великого русского ученого Н.И.Пирогова/ Под ред. Н.М.Скробова и М.И.Пыльнева. Вводная статья Н.М. Скробова. – Тбилиси, 1955. – 165 с.
8. Кульчицький К.І. Педагогічні погляди М.І.Пирогова та деякі питання сучасності. До 185-річчя з дня народження М.І.Пирогова. – К.,1995. – 22 с.

УДК 37 (09)

Зайченко Н.І.

ПЕРСОНАЛІЯ О.О.ПОТЕБНІ ЯК ПРЕДМЕТ ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Актуальність теми. Сучасна національна педагогічна думка – це широке поняття духовної, культурної сфери, куди входить не лише педагогіка, а й філософія, релігія, ідеологія, мораль, етика, мово- і літературознавство, журналістика тощо. Крім того, як відзначає О.Сухомлинська, “педагогічна думка завжди персоніфікована – на ній лежить відбиток особистості її носія, з його смаками, поглядами, віруваннями та уподобаннями” [31; 36]. Розширюючись і поглиблюючись у своєму розвитку, педагогічна думка залучає в свою орбіту все нові й нові феномени й фактори, які раніше не були об’єктом дослідження. За таких умов інтерес до педагогічних персоналій зростає і значна частина творчих біографій уперше стає об’єктом наукової рефлексії. Саме до таких належить постать видатного українського мовознавця Олександра Опанасовича Потебні (1835 – 1891), спадщина якого містить надзвичайно багато цінних педагогічних ідей, які особливо злободенно й актуально звучать сьогодні, в умовах розвитку національної системи освіти в Україні.

Стан наукової розробки. В систематизованому вигляді педагогічні погляди О.Потебні ще не аналізувалися.

Мета статті. Відзначити окремі ідеї й положення творчої спадщини О.Потебні, які тією чи іншою мірою стосуються теорії і практики педагогіки, зокрема методології педагогіки.

Творча спадщина О.Потебні завжди привертала увагу вітчизняних і зарубіжних дослідників. У 1886 р. в “Киевской старине” з’являється стаття М.Ф.Сумцова “О научном изучении колядок”, в якій автор відзначив внесок О.Потебні у вивчення “малорусского языка

и народной словесности”. У циклі статей під назвою “Современная малорусская этнография” (Киевская старина, 1892, 1893) М.Сумцов розкрив значення творчого доробку вченого-мовознавця у становленні наукового українознавства.

У 1890 – 1900-х роках здійснюється ширше ознайомлення громадськості з творчістю і науковою спадщиною О.Потебні завдяки працям А.С.Будиловича, Е.А.Вольтера, В.І.Лиманського, Б.М.Ляпунова та інших. У 1892 р. Харківське історико-філологічне товариство видало збірник “Памяти А.А.Потебни”, в якому були вміщені статті учнів видатного мовознавця. Наступного року на сторінках “Киевской старины” з’являється праця Д.М.Овсянико-Куликовського “А.А.Потебня, как языковед-мыслитель”.

Звертання до теорії О.Потебні у переважній більшості досліджень мало інтерпретаційний характер; посилання на його твори неодноразово зустрічаються у працях П.Флоренського, Г.Шпета, О.Лосева та ін.

До 1960-х років спадщину О.Потебні висвітлювали переважно у лінгвістичній площині.

Т.Райнов у монографії “Александр Афанасьевич Потебня” (Петроград, 1924), даючи високу оцінку постаті О.Потебні як науковця, відзначав, що мовознавець виявляв прихильність до постановки принципів питань науки, він не тільки склав перший нарис еволюції граматичних форм мови у зв’язку з еволюцією форм пізнання, але й окреслив психологію художнього і наукового мислення. Успадкувавши проблеми, які хвилювали німецький класичний ідеалізм у постановці філософського психологізму 1840-х – 1850-х років, О.Потебня поставив собі завдання простежити об’єктивування чуттєвих даних душевного життя людини за допомогою роботи колективної мови-думки, яка піднімає їх до мистецтва, а згодом науки, як послідовних форм людського пізнання.

У 1920-х роках над з’ясуванням біографічних даних О.Потебні працював Я.Айзеншток, який опублікував цінні фрагменти [1; 2].

У 1930-х – 1940-х роках наукову спадщину О.О.Потебні досліджували І.П.Плотников [24], П.М.Попов [25], К.Чехович [38], М.Г.Ярошевський [39].

Л.А.Булаховський у монографії “Александр Афанасьевич Потебня (К шестидесятилетию со дня смерти)” (Київ, 1952) характеризує різнобічні аспекти науково-дослідницької діяльності вченого, акцентує увагу на змістовності й оригінальності його методичних зауважень з питань викладання мов. Автор зазначає, що професорська діяльність О.Потебні припала на час панування класичної школи з її культом давніх мов, на протигагу такої школи вчений-мовознавець неодноразово висловлювався.

О.М.Пархоменко у статті “Буквар О.О.Потебні” (Українська мова і література в школі. – 1957. – № 4. – С. 67–71) проаналізував зміст підручника, вказав, що буквар О.Потебні цікавий не тільки як факт біографії автора, а й тим, що він свідчить про стан освіти в 60-х роках ХІХ ст. і показує волю народу до освіти та роль кращих його синів у піднесенні культури. Уміщення 1899 року букваря в журналі “Киевская старина” мало важливе значення в розвитку підручників і для навчання грамоти. Струнка система викладу дидактичного матеріалу, вдала методична побудова вивчення кожної букви значно вплинули на букварі, що з’явилися після революції 1905 року. Автор відзначив, що усі наступні букварі (Н.Пухальського, Т.Лубенця) 1906 року відбивають вплив букваря О.Потебні, а “Український буквар по підручнику О.Потебні уложила С.Русова” був просто наслідуванням.

У вітчизняній літературі 1960-х – 1970-х років з’явилися праці, в яких аналізувалися окремі філософські погляди О.Потебні, а також філософська концепція мовознавця в цілому (Березин Ф.М. [4]., Гутякулова В. [9]., Колодна А.І. [15], [16], Кримський С.Б. [19]., Кубланов Б. [20]., Теняню Ю.П. [32]).

Бібліографія праць, присвячених О.Потебні, а також тих, де використані його твори, укладена В.Ю.Франчук, налічує 619 позицій [37: 47–59].

Досягнення О.Потебні у галузі вивчення важливих проблем вітчизняної мовознавчої науки були високо оцінені й висвітлені у радянському мовознавстві у працях

В.В.Виноградова, Л.А.Булаховського, Ф.П.Філіна, В.І.Борковського, О.І.Білодіда, Ф.М.Березіна і багатьох інших граматистів, переважно славістів та індоевропейців.

В.В.Виноградов у системному дослідженні російських лінгвістичних вчень [6], зазначав, що О.Потебня заклав основи історії російської мови як історії словесної творчості російського народу. Прагнення до відкриття загальних закономірностей у процесі утворення і еволюції людського мовлення не закрило перед О.Потебнею конкретних завдань історії національної мови. Визнаючи націю як історичну категорію організації людських колективів, мовознавець надавав особливого значення вивченню національно-мовної творчості. Індивідуалізм О.Потебні демократичний, одинична особистість у сфері мовної творчості розглядалася дослідником лише як відображення і вираження “народного духу”.

О.І.Білодід у монографії “Граматична концепція О.О.Потебні” (Київ, 1977) відзначав, що граматична концепція О.Потебні – видатне явище в історії вітчизняного і світового мовознавства, вона вся пронизана палкою вірою у безмежні можливості людського розуму і великою любов’ю до людини, в її основі лежить жива людська думка. У галузі філософії мови О.Потебня створив психолінгвістичну модель народження слова, речення і частин мови у процесі осягнення людським розумом нескінченно різноманітних явищ навколишнього світу, творчо застосував і апробував її у власних дослідженнях генетично-еволюційного розвитку граматичної структури східнослов’янських мов від давнини. Його цікавило, як виникла людська мова і що вона собою являла; саме тут йому потрібна була психологія і спостереження над дитячою мовою. Цей етап у дослідженнях О.Потебні О.Білодід називає генетичним. На наступному етапі наукової творчості мовознавця – історичному – повною мірою розкрився блискучий таланти ученого-граматиста, дослідника історичних закономірностей і тенденцій у розвитку східнослов’янської граматичної системи.

У 1980-х роках вийшли збірники наукових праць, присвячених спадщині видатного мовознавця – “Потебнянські читання: (Збірник доповідей) / АН УРСР, Інститут мовознавства імені О.О.Потебні” (К., 1981), “Наукова спадщина О.О.Потебні і сучасна філологія. До 150-річчя з дня народження О.О.Потебні” (К., 1985), “Спадщина О.О.Потебні і проблеми сучасної філологічної науки” (Х., 1985), “Творча спадщина О.О.Потебні й сучасні філологічні науки: (До 150-річчя з дня народження О.О.Потебні). Тези республ. наук. конф.” (Х., 1985). Низка наукових праць цього періоду була присвячена філософській потебніані (Байбурин А.К. [3], Гацак В.М. [8], Дмитренко М.К. [10], [11], Зубкова Л.Г. [13], Трофимова Р.П. [33]).

В.Ю.Франчук, працюючи над приступними архівними матеріалами, здійснила біографічний аналіз персоналії О.Потебні [35; 36; 37].

Психологічні погляди О.Потебні аналізувалися у працях М.А.Мацейківа [21; 22]. Автор розкрила погляди О.Потебні на проблеми самосвідомості і свідомості особистості, взаємозв’язку мови і мислення у розвитку її психіки.

У 1990-х роках вийшли друком праці, в яких досліджувалася психолінгвістична теорія О.Потебні: Снітко Є.С. [30], Фізер І. [34]. Низка статей присвячена висвітленню етнологічних аспектів наукознавства О.Потебні – Довбня Л.Е. [12], Карпенко Ю. [14], Кононенко О. [17], Минералов Ю.И. [23].

У 1992 році у Нью-Йорку була видана монографія “Потебня О.О. Мова. Національність. Денаціоналізація / Упоряд. і вст. ст. Ю.Шевельова”. Ю.Шевельов у вступній статті наголошував на тому, що, незважаючи на фрагментарність і незавершеність, погляди О.Потебні на національне питання взагалі, і українське зокрема, становили собою досить послідовну систему, відкриту для критики, але своєрідну й глибоку, унікальну для України другої половини ХІХ ст. У післяшевченківські часи О.Потебня фактично був провідним на Україні теоретиком національного питання в зв’язку з філософією мови, але сучасний читач знає М.Драгоманова, І.Франка та інших, і майже не знає поглядів О.Потебні. Ю.Шевельов відзначав, що вичерпна біографія О.Потебні ще не написана; трохи більше відомостей є про його молоді роки, а десь з 1863 р. життєпис замінено послужним списком, який теж має прогалини.

М.С. Лапіна у статті “Страницы общественной деятельности А.А.Потебни” (Известия Российской Академии наук / Сер. Литература и языки. – 1993. – № 3. – С. 69–80) висвітлила деякі аспекти діяльності видатного філолога як голови Харківського історико-філологічного товариства та завідувача музею образотворчого мистецтва при Харківському університеті, що дозволяє глибше розкрити світ ерудованої людини, яка дотримувалася твердих принципів моральності й гуманності.

У 1990-х роках було захищено ряд дисертаційних досліджень з філософської потебніани (Богачевская И.В. [5], Вільчинський Ю.М. [7], Кривошея С.О. [18], Скорик М.М. [29]).

М.Скорик відзначала, що мовна концепція О.Потебні збудована за моделлю “пояснюючої лінгвістики”. Визначальними її засадами є етнічна структурованість людства при послідовному проведенні принципу методологічного індивідуалізму. Аналізуючи мову як, перш за все, вияв діяльності, О.Потебня визначав завданням “історії мови” реконструкцію всіх мовно виражених типів відношень людини до природи. З точки зору його лінгвістичної теорії, мова є засобом конденсації попереднього досвіду, бо від самої своєї появи стає засобом аперцепції почуттів.

Ю.М.Вільчинський виокремив три засадничі питання, котрі в аспекті мовного та етнокультурного релятивізму визначив О.Потебня: 1) як люди сприймають світ; 2) як цей світ класифікують; 3) як про цей світ думають. Автор доводить, що О.Потебня є оригінальним мислителем, який постав на українському національному ґрунті в результаті критичного переосмислення тверджень “Берлінської школи” в другій половині ХІХ ст. Кожна філософськи значуща ідея, втілена в його працях, є витвором індивідуальної, неповторної, суверенної особистості і тим самим вона – унікальна. Прагнучи виявити і пізнати духовну квінтесенцію епохи, Потебня-філософ залучив в орбіту свого вивчення власне весь масив культури. Його теоретичні положення спираються на широкий контекст філософських першоджерел, багатий етнографічний матеріал, вагомі історичні розвідки, наукову полеміку свого часу, що в сумі дало оригінальну понятійну версію і цілісну філософську синтезу.

Сучасні наукові дослідження у гуманітарній сфері орієнтуються на поглиблення інтеграції мовознавчих аспектів з філософією, психологією, соціологією, культурологією, педагогікою, на виявлення і розкриття механізмів, умов та процесів діяльності мови у зв’язку з мисленням і реальністю, розглядають мову як унікальну людську здібність, засіб спілкування та відображення світу. Основи такого розуміння природи й сутності мови були закладені у ХІХ ст. – у період становлення наукового мовознавства. Вчені-філологи у своїх працях, крім концептуальних питань мовознавчої науки, акцентували увагу на проблемах психолого-педагогічного характеру, таких як сигніфікативна, гносеологічна, комунікативна, евристична, розвиваюча функції мови; співвідношення мислення і мови; значення мови у становленні людської свідомості й розвитку духовного життя суспільства.

Працюючи у царині загального мовознавства, О.Потебня на основі ґрунтовного аналізу величезного джерельного матеріалу витворив своєрідну концепцію слова, яка протягом багатьох десятиліть залишалася незрівняним зразком мовознавчих досліджень. У процесі широкомасштабного вивчення мови, фольклору, літературних пам’яток О.Потебня одним з перших почав розробляти проблеми історичної еволюції мислення, закономірностей теорії та психології творчості, становлення людської свідомості, що є надзвичайно цінним для розвитку теорії і практики педагогіки.

Проблему співвідношення мови і мислення науковець вирішував на широкій історичній основі, адже і мислення, і мова належать до явищ, які історично розвиваються, еволюціонують, трансформуються. У праці “Естетика і поетика” він стверджує, що хоча по відношенню до мислення, взятому у сукупності усіх його форм, мова вторинна, по відношенню до свідомої розумової діяльності мова є першою за часом подією [28: 69]. При визначенні методу дослідження О.Потебня спирається на історизм пізнання. Усіляке пізнання за своєю сутністю історичне і має значення лише по відношенню до майбутнього,

впевнений науковець, тому вважає основним питанням будь-якого знання – “откуда и, насколько можно судить по этому “откуда”, куда мы идем ?” [28: 5].

Мовознавча концепція О.Потебні є зразком послідовно історичного підходу до мови. Друга половина XIX ст. співпала з розквітом порівняльного та історичного мовознавства, з одного боку, й утвердженням психологічного напрямку, з іншого. І те, й інше справило прямий вплив на лінгвістичні погляди О.Потебні, проникнуті духом історизму та психологізму (з них провідний – перший). Вже у ранніх працях (“О некоторых символах в славянской народной поэзии”, “О мифическом значении некоторых обрядов и поверий”, “О связи некоторых представлений в языке”, “О купальских огнях и сродных с ними представлениях”, “О доле и сродных с нею существах”) дослідник звертається до порівняльно-історичного методу, аналізуючи не лише мовознавчий, а й етнокультурний матеріал. Значним внеском у розробку порівняльно-історичного методу, насамперед у галузі синтаксису, стала фундаментальна праця вченого “Из записок по русской грамматике”.

Структуруючи параметричність науково-теоретичних пошуків вченого, з висоти сучасності можна стверджувати, що теоретичні висновки і узагальнення О.Потебні, викладені у працях “Мысль и язык”, “Слово и миф”, “Из записок по русской грамматике”, “Эстетика и поэтика” у деяких галузях соціально-гуманітарного знання, у тому числі й педагогіки, спричинили інтенсифікацію наукознавства, вироблення модерних методологічних критеріїв наукового пізнання реальності. О.Потебня стояв біля витоків сучасних підходів до історичної граматики, історичної діалектології, семасіології, етно- і соціолінгвістики, фонетики і педагогіки.

Вже перша праця О.Потебні “О некоторых символах в славянской народной поэзии” (1860), представлена як магістерська дисертація, засвідчила про високий науковий талант і творчі обдарування молодого дослідника; вона не лише одержала високу оцінку сучасників, але й витримала перевірку часом. Привертає увагу велика кількість проаналізованих збірників слов'янської народної поезії, наводяться приклади з більшості слов'янських мов – сербської, словенської, болгарської, чеської, польської, української, російської, білоруської. Особливий інтерес привертає методика дослідження, застосована О.Потебнею, яка в критичному осмисленні може бути використана і в дослідженнях у галузі педагогіки.

У праці О.Потебні про символи чітко виявляються етнографічні інтереси автора. На основі записів особистих спостережень він аналізує сповнену драматизму дівочу гру “в ворона”, яка була популярною на Україні у XIX ст. Це дослідження молодого вченого було написано просто, чітко, яскраво, зрозуміло й динамічно. Читач отримав уявлення не лише про те, як розвивається і формується символіка в мові, але й про те, як вона відображається в народному побуті, народній творчості і народній педагогіці.

Розпочате дослідження народної символіки у праці “О некоторых символах в славянской народной поэзии” О.Потебня продовжив у ряді статей, які утворили своєрідний цикл: “О связи некоторых представлений в языке” (1864), “О мифическом значении некоторых обрядов и поверий” (1865), “О доле и сродных с нею существах” (1867), “О купальских огнях и сродных с ними представлениях” (1867), “Переправа через воду как представление брака” (1868). У даних дослідженнях автор характеризує символіку в мові народної поезії, аналізує природу символів, описує народні звичаї і обряди, почерпнуті з власних спостережень, народну педагогіку, наводить записи, зроблені на Харківщині. Міфічний зміст, який розкривався в образах народного життя, відтворював багатий історичний досвід народу і тривалий шлях його розвитку.

У дослідженні “К истории звуков русского языка” (Варшава, 1883) О.Потебня дав блискучий лінгвістично-етнологічний екскурс в історію села, роду і родини на Україні, причому джерелами цього екскурсу стали не тільки друковані звістки, а й особисті спостереження автора. Власними фольклористичними спостереженнями він продовжував кращі традиції попередніх українських етнографів (М.Максимовича, М.Костомарова, П.Куліша), демонструючи необхідність вивчення реального народного життя і народної педагогіки.

О.Потебня особливо підкреслював значення історичних даних при дослідженні сучасних мов. У дослідженні “О звуковых особенностях русских наречий. С приложением образцов менее известных малорусских говоров” вчений проаналізував велику кількість фактів, почерпнутих з пам’яток писемності, порівняв їх з даними сучасних говірок, переконливо показав відмінність російської і української мов. Заснована на порівняльно-історичному методі характеристика говірок, зокрема північновеликоруських і південновеликоруських, відзначається глибиною, науковістю аналізу, детальністю опису звукової системи і багатством історичних коментарів. Результати дослідження мали надзвичайно велике методологічне значення для теорії педагогіки. В руках прихильників української мови, української освіти був вагомий науково обґрунтований аргумент проти тих, хто твердив, що ніякої української мови не було, немає і бути не може, що українська мова – лише “южнорусский” діалект.

Поява перших двох томів “Из записок по русской грамматике” стала видатною подією у тогочасній науці. О.Потебня представив обидва томи “Из записок по русской грамматике” як дисертаційне дослідження на ступінь доктора російської словесності і блискуче захистив його у 1874 році, широко використовуючи досягнення порівняльно-історичного мовознавства.

О.Потебня здійснював дослідження видатної пам’ятки світової літератури “Слово о полку Игореве”, коментував його, опублікував текст разом з примітками (“Филологические записки”, 1877, вип. V–VI).

Помітну частину творчої спадщини О.Потебні становлять курси лекцій, опубліковані на основі записів його слухачів, зокрема курс лекцій “Психология поэтического и прозаического мышления” (вперше надрук. в журналі “Вопросы теории и психологии творчества”, Спб, 1910. – Т. 2, вып 2. – С. 99–137) та “Из лекций по теории словесности. Басня. Пословица. Поговорка” (Харків, 1930).

У першому курсі, розвиваючи і уточнюючи ідеї, викладені у працях “Мысль и язык” та “Из записок по теории грамматики”, вчений окреслює місце мовознавства серед інших наук, визначає співвідношення думки і мови, аналізує структуру слова, проводить аналогію між словом і художнім твором. Поняття “поезія” і “проза” розтлумачуються як види розумової діяльності людини. Протиставлення “поезія – проза” репрезентовано як протиставлення “мистецтво – наука”, “мислення образне (поетичне) – мислення понятійне (наукове)”.

Інший твір “Из лекций по теории словесности. Басня. Пословица. Поговорка” (Харків, 1930) – це аналіз основних положень В.Гумбольдта і Г.Штейнтала про співвідношення між словом і поетичним твором, поезією і прозою, мовою і літературою. Поезія і проза – два рівноцінні прийоми думки, які постійно чергуються як у мові, так і в літературі. Як образне слово, так і поетичний твір є актом пізнання себе і навколишньої дійсності, що передують актам пізнання прозаїчного, наукового. З огляду на це, слово, поетичний твір необхідні, у першу чергу, для того, хто говорить, для творця, автора, а потім вже для інших читачів. Але акт особистого самопізнання завжди є актом самопізнання суспільного, загального. Взаємозв’язки між тим, хто говорить, і тим, хто слухає, між письменником і читачем тотожні. Процес висловлення, назви чого-небудь і сприймання, слухання, розуміння – однаково творчі процеси, аналогічні за своїм ходом і неоднакові за результатами.

Людина наділена здатністю розмовляти, у своїй трудовій діяльності, у власних реакціях на навколишній світ, у зв’язку і в залежності від різноманітної діяльності вона виробляє форми мовної, мовленнєвої реакції, нові засоби продукування думки – слова. Мовленнєва діяльність, мовна творчість постійно удосконалюються. Від кінетичної мови, реакції на навколишній світ такими сигналами, як жестикуляція, міміка, крик, людина переходить до звукової, словесної мови як способу комунікації, суспільного зв’язку у процесі праці. Іманентна зміна форм висловлювання, їх різноманітність і загальність вирізняє людину з-поміж інших живих істот.

Беручи до уваги загальне положення, що думка не існує поза словом і, що слово дає лише певний напрям думки, є способом не стільки вираження думки, скільки перетворення її, О.Потебня ставить рядом дві форми мислення – поетичну і прозаїчну, наукову. Історично цим формам думки передують міфічне мислення.

За свідченням В.Харцієва, до монологічної, лекційної системи О.Потебня ставився негативно, вважаючи лекцію одним з незадовільних засобів викладання. Значно кращою формою, на думку вченого-мовознавця, була б бесіда, діалогічна форма. Вже першу лекцію О.Потебня розпочинає з аналізу, критики, заперечення стереотипної думки і неодноразово в подальших бесідах, щоб визначити певне положення, він спочатку руйнує апріорний погляд, науковий штамп, розчищаючи шлях для нового поняття, іншого розуміння.

На прикладі лекцій О.Потебня демонструє зразки використання наукових методів дослідження, зокрема таких, як аналіз, синтез, порівняння, класифікація, узагальнення, систематизація, ретроспекція.

У четвертій лекції мовознавець означає поняття “наукове доведення”, переконливо аргументуючи, що досконале доведення можливе лише в математиці, у межах скінченних величин, і в логіці настільки, наскільки воно дає узагальнення математичного методу мислення. В інших сферах знання доведення за сутністю аналогічні, але мають меншу точність. Точність доведення зменшується в міру того, як збільшується невизначеність числа доданків і нерівності їх між собою. Загальний характер доведення є саме математичний і полягає в розкладі загального положення на ті складові, з яких воно отримано, тобто в русі від загального до частинного. Все протилежне до цього, що ми інколи теж називаємо доведенням, буде переважно не доведенням, а побудовою загального положення, відзначав учений [26: 71–73].

Наукова діяльність полягає не в доведенні; доведення є перевірка того, що зроблено. Науковий приклад відрізняється від наукового доведення лише як частина від цілого, як один з елементів розкладу відрізняється від сукупності цих моментів, що дорівнює загальному положенню.

Зміст лекцій – це ґрунтовні знання про байку, приказку і прислів'я, їх роди і види, генезис, взаємозв'язки між ними; це конкретні методичні матеріали, наповнені вагомим морально-етичним і естетичним змістом, адресовані не лише тим, хто цікавиться питаннями поезії, але в першу чергу, викладачам мови і літератури гімназій.

Таким чином, унікальна й своєрідна спадщина О.Потебні, його ідеї, у тому числі й у галузі педагогіки, вироблені ним загальнонаукові підходи й методи дослідження є важливим і актуальним джерелом досліджень у галузі теорії і історії педагогіки в сучасних умовах реформування системи національної освіти в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Айзеншток И. Из истории научного наследия А.А.Потебни // О.О.Потебня і проблеми сучасної філології: Зб. наук. праць. – К., 1992. – С. 194–241.
2. Айзеншток Я. Безсоновщина (3 матеріалів до життєпису О.О.Потебні) // Записки Історично-філологічного відділу УАН. – Кн. 16. – К., 1928;
3. Байбуурин А.К. А.А.Потебня: философия языка и мифа // А.А.Потебня. Слово и миф. – М., 1989. – С. 3–14.
4. Березин Ф.М. К вопросу о философских основаниях лингвистической теории А.А.Потебни // Методологические проблемы истории языкознания. – М., 1974.
5. Богачевская И.В. Философский анализ языка религии в контексте учения А.А.Потебни: Дис. ... канд. филол. наук. – Севастополь, 1998].
6. Виноградов В.В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. – М., 1975; Виноградов В.В. История русских лингвистических учений. – М., 1978.
7. Вільчинський Ю.М. Етнокультурні проблеми філософії мови Олександра Потебні: Дис. ... докт. філос. наук. – К., 1997.
8. Гацак В.М. Наследие А.А.Потебни и вопросы историко-поэтического изучения фольклора // Фольклор: Проблемы историзма. – М., 1988. – С. 8–18.

9. Гутякулова В. Проблема художественной образности в теоретическом наследии А.А.Потебни: Дис. ... канд. филол. наук. – М., 1971.
10. Дмитренко М.К. Олександр Потебня і народна пісня // Українські народні пісні в записках Олександра Потебни. – К., 1988. – С. 3–18.
11. Дмитренко Н.К. Теория народной словесности как направление отечественной филологической науки 60-х – 80-х годов XIX века (Фольклористические труды А.А.Потебни): Дис. ... канд. филол. наук. – К., 1983.
12. Довбня Л.Е. Корифей філологічної науки // Відродження. – 1995. – №9. – С. 75–76.
13. Зубкова Л.Г. Лингвистические учения конца XVII – начала XX в.: Развитие общей теории языка в системных концепциях. – М., 1989.
14. Карпенко Ю. О.О.Потебня – зачинатель українського народознавства // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – №1–2. – С. 23–40.
15. Колодна А.І. Деякі питання методології історії філософії і особливості дослідження філософських основ наукової спадщини О.Потебни // З історії філософії на Україні. – К., 1967.
16. Колодная А.И. Мироззрение А.А.Потебни и некоторые философские вопросы его лингвистической концепции: Автореферат дис. ... канд. филос. наук. – Львов, 1967.
17. Кононенко О. Триумф і трагедія великого мовознавця // Дзвін. – 1992. – №3–4. – С. 155–157.
18. Кривошея С.О. Онтологія поетичного слова в естетичному і герменевтичному вимірах (на матеріалах творчого доробку О.Потебни та Г.Шпета): Дис. ... канд. філос. наук. – К., 1997.
19. Кримський С.Б. Генезис форм і законів мислення. – К., 1962.
20. Кубланов Б. Мистецтво як форма пізнання дійсності. – К., 1967.
21. Мацейків М.А. Психологические воззрения А.А.Потебни: Автореферат дис. ... канд. психол. наук. – К., 1987.
22. Мацейків М.А. О.О.Потебня: мова як засіб духовного розвитку та національного самоусвідомлення // Українська мова і література в школі. – 1993. – №11. – С. 57–59.
23. Минералов Ю.И. Теория словесности А.А.Потебни // Вопросы литературы. – 1990. – №11–12. – С. 332–344.
24. Плотников И.П. Потебнианство как научное наследие // Известия Воронежского пед. ин-та, 1939. – Т. 5. Вып. 1. – С. 47–66.
25. Попов П.М. До характеристики наукової діяльності О.О.Потебни. – К., 1946. Бобкова В.С. А.А.Потебня как фольклорист: Автореферат дис. ... канд. филол. наук. – М., 1949. – 20 с.
26. Потебня А.А. Из лекций по теории словесности. Басня, пословица, поговорка. – 3-е изд. / Под. ред. В.И.Харциева. Со вступит. статьями акад. Д.И.Багаля, А.М.Финкеля и В.И.Харциева. – Харьков, 1930. – 132 с.
27. Потебня А.А. Мысль и язык. – К., 1993. – 192 с.
28. Потебня А.А. Эстетика и поэтика. – М., 1976 – 614 с.
29. Скорик М.М. Теорія мови О.О.Потебни: філософсько-культурологічний аналіз: Дис. ... канд. філол. наук. – К., 1996.
30. Снитко Е.С. Психолінгвистическая концепция А.А.Потебни и современная наука // Русский язык и литература в учебных заведениях. – 1996. – №2. – С.3–6.
31. Сухомлинська О.В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. – К.: АПН, 2003. – 68 с.
32. Тенянюк Ю.П. Эстетическая концепция А.А.Потебни: Автореферат дис. ... канд. филос. наук. К., 1976.
33. Трофимова Р.П. К характеристике философского наследия А.А.Потебни // Научный доклад высшей школы. Философские науки. – 1985. – №6. – С. 101–109.
34. Фізер І. Психолінгвістична теорія літератури Олександра Потебни: Метакритичне дослідження. – К., 1993.
35. Франчук В.Ю. А.Потебня и славянская филология // Вопросы языкознания. – 1992. – №4. – С. 123–130.
36. Франчук В.Ю. Декабристи і родина Потебень // Український історичний журнал. – 1992. – №3. – С. 66–74.
37. Франчук В.Ю. Олександр Опанасович Потебня (про життя і творчість). – К., 1985.
38. Чехович К. Олександр Потебня, український мислитель-лінгвіст. – Варшава, 1931.
39. Ярошевский М.Г. Учение А.А.Потебни о языке и мышлении: Автореферат дис. ... канд. филос. наук. – М., 1945. – 22 с.